

УДК 378.8:373.3]:37.041

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Потапова Наталя, кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

ORCID: 0000-0001-7891-6770

E-mail: remnattaly@gmail.com

Отрошко Тетяна, старший викладач, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

ORCID: 0000-0001-9900-1115

E-mail: kafedra_pedagogiki@rambler.ru

У статті висвітлюється проблема організації самостійної навчальної діяльності майбутніх учителів. Виявлено та обґрунтовано педагогічні умови, які підвищують її продуктивність – стимулювання навчальної діяльності, розвиток інтелектуальних і загальнонавчальних умінь, створення системи управління самостійною діяльністю. Наведено приклади навчальних ігор та вправ, що сприяють підвищенню мотивації навчання та формуванню різних типів навчальних умінь студентів, зокрема під час вивчення педагогіки. Проаналізовано досвід сучасних науковців щодо ефективної організації самостійної навчальної роботи у вищій школі та її активізації.

Ключові слова: самостійна діяльність студентів, активізація самостійної діяльності, мотиви навчальної діяльності, пізнавальний інтерес, навчальна гра, навчальні уміння, управління самостійною діяльністю, контроль самостійної діяльності студентів, графік самоаналізу.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR ORGANIZING INTENDING TEACHERS' INDEPENDENT EDUCATIONAL ACTIVITIES

Potapova Nataliia, PhD in Pedagogics, Lecturer of the Department of Pedagogy, Psychology and Educational Management, the Community Establishment “Kharkiv Humanitarian-and-Pedagogical Academy” of Kharkiv Regional Council.

ORCID: 0000-0001-7891-6770

E-mail: remnattaly@gmail.com

Otroshko Tetiana, Senior lecturer of the Department of Pedagogy, Psychology and Educational Management, the Community Establishment “Kharkiv Humanitarian-and-Pedagogical Academy” of Kharkiv Regional Council.

ORCID: 0000-0001-9900-1115

E-mail: kafedra_pedagogiki@rambler.ru

The problem of organizing the intending teachers' independent educational activities is covered. Pedagogical conditions which give rise to its efficiency are proved. The first pedagogical condition is stimulating students to independent activity by outer motives into inner ones transferring. The second condition for intensifying the independent activities is improving students' educational abilities and skills. The third condition is creating independent activities management system.

For increasing motivation for learning and educational activities it is useful to apply interactive methods of teaching, give creative, research and problematic tasks to students, provide favorable atmosphere for productive work and friendly tone in speaking to students.

For improvement of students' educational abilities and skills you should use such kinds of methodical work: organization of students' work with analytical and synthetic tasks, performing tasks providing development of abilities to compare, compile and classify some material. We also recommend supplementing the curriculum with a subject «Organization of students' independent work».

The third condition for intensifying the independent activities connects with systematic control of all kinds of students' independent work. For effective management of independent activities it is necessary to provide organization of students' independent work during all the parts of the educational process. It's important for students to get a plan of independent activities with notation kinds of work and target dates. A teacher must hold consultations on methods of implementing tasks and provide assistance in selecting literature and other educational sources.

Examples of the educational games and exercises for pedagogy lessons which give rise to educational motivation and build students' educational skills are given in the article. Experience of modern scientists covered organization of independent educational activities and their intensification in the high school was analyzed.

Keywords: *independent educational activities, independent activities intensification, motives of educational activities, cognitive interest, educational game, educational skills, independent activities management, control of students' independent activities, schedule for self-analysis.*

Проблема підготовки високоосвічених фахівців гостро стоїть перед сучасним суспільством. Того обсягу знань, умінь і навичок, з яким виходять зі стін закладів вищої освіти випускники, не вистачає для успішної професійної діяльності. Тому одним з головних завдань вищої школи є вироблення таких світоглядних позицій, установок у ставленні до навчання та професії, активності, самостійності, ініціативності, що забезпечать можливість і готовність випускника закладу вищої освіти як майбутнього представника інтелігенції до високих досягнень нашого суспільства. Головним показником досягнення цієї мети є самостійність учіння, яка має сформуватися в студентів – майбутніх фахівців під час професійної підготовки. Від того, наскільки будуть сформовані в студентів самостійність мислення, самоорганізація навчальної діяльності, залежатимуть майбутня професійна діяльність і подальше самовдосконалення молодого спеціаліста.

Особливого значення набуває проблема підготовки майбутніх учителів, адже постійне самовдосконалення, оновлення знань є необхідною передумовою педагогічної майстерності. Незважаючи на те, що за навчальним планом у межах Болонського процесу самостійній навчальній роботі відводиться вагоме місце, виявляється, що багато студентів не в змозі ефективно організовувати власну самостійну діяльність. Тоді виникає питання: у чому проблема? Як викладачеві забезпечити належне виконання студентами самостійних завдань? Як допомогти студентам позбутися труднощів в організації їхньої самостійної пізнавальної діяльності?

Організація самостійної діяльності студентів завжди залишалась однією з найактуальніших проблем дидактики вищої школи. Серед видатних учених, які досліджували цю проблему – В. Буряк, Б. Єсіпов, В. Козаков, П. Підкасистий,

Р. Нізамов, А. Есаулов, О. Жерновнікова, Л. Журавська, В. Мороз, В. Луценко та інші. У їхніх працях розглядаються різні аспекти самостійної роботи, викладені її наукові та методичні засади. Однак, незважаючи на широке коло досліджень, присвячених проблемі, багато питань, пов'язаних із нею, потребують подальшого вивчення, зокрема проблема організації самостійної роботи майбутніх учителів, якій і присвячена дана стаття.

Метою статті є виявлення та обґрунтування педагогічних умов ефективної організації самостійної навчальної діяльності майбутніх учителів, а також наведення конкретних шляхів забезпечення цих умов у вивченні педагогіки як профільюючої дисципліни.

У психолого-педагогічній літературі існує багато визначень самостійної навчальної діяльності. Для того, щоб зрозуміти її суть, необхідно проаналізувати її внутрішню побудову. Будь-яка діяльність включає в себе наявність мотивів, постановку певної мети, комплексу дій, спрямованих на її досягнення, та аналіз отриманих результатів. У якості стимулятора самостійної діяльності виступає потреба у нових знаннях, значущих для суб'єкта учіння. Самостійна діяльність будується на певних мотивах, які охарактеризувала Л. В. Жарова. Один із мотивів – пізнавальний – закріплюється в самостійній роботі новизною знань і способів діяльності, можливістю вийти за межі підручників. Не менш характерним мотивом, на її думку, є й мотив самостійності, що виявляється в бажанні учня або студента виконати завдання без сторонньої допомоги, задовольнити свої потреби, виявити індивідуальність. Що стосується операційної складової самостійної діяльності, то вона базується на різноманітних навчальних діях, які суб'єкт навчання виконує без допомоги педагога. Цінність і своєрідність самостійної діяльності полягає в тому, що вона потребує комплексу розумових, практичних, організаційних, вольових дій для розв'язання будь-якої задачі. Особливу роль тут відіграють дії самоконтролю [2, с. 69–70]. Таким чином, навчальна діяльність тільки тоді вважається самостійною, коли знання про об'єкт вивчення є вагомими для студента, набувають особистісного характеру в процесі пізнавальної діяльності.

Виходячи з механізму здійснення самостійної навчальної діяльності, можна виокремити умови, що забезпечують успішну її організацію. Їх можна умовно розподілити на три групи. Перша група пов'язана зі стимулюванням навчальної діяльності студентів; центральною умовою тут є пізнавальний інтерес як головний внутрішній мотив учіння. Друга група умов організації самостійної діяльності включає в себе володіння студентами інтелектуальними і загальнонавчальними вміннями. До інтелектуальних умінь відносять вміння отримувати інформацію й працювати з нею. З цими вміннями пов'язані такі операції мислення, як аналіз, синтез, систематизація, класифікація, порівняння, узагальнення тощо. До загальнонавчальних умінь належать вміння здійснювати планування, раціональну організацію виконання роботи, самоконтроль за її виконанням. Без усіх цих умінь неможливо успішно виконати жодне самостійне завдання.

Звичайно, самостійна навчальна діяльність студентів неможлива без належного управління нею з боку викладача, що включає планування, організацію та контроль. Це є третьою умовою здійснення самостійної навчальної діяльності у вищій школі. Розглянемо шляхи реалізації кожної з педагогічних умов.

Для формування пізнавального інтересу студентів важливо дотримуватися таких дидактичних і методичних передумов:

- використання навчальних ігор та інших активних методів навчання у навчально-виховному процесі;
- добір завдань проблемного, творчого і професійно орієнтованого характеру для самостійного виконання студентами;
- встановлення відповідних взаємин між викладачем і студентами, що зумовлюють атмосферу взаємної поваги, творчого пошуку, рівного позитивного тону в спілкуванні;
- забезпечення новизни та цікавості лекційного матеріалу, виразне мовлення лектора, створення на лекціях ситуацій інтересу.

Для підвищення мотивації студентів варто пам'ятати про різноманіття форм і методів активного навчання, що залучають студентів до цікавих та професійно значущих проблем, активізують їхню розумову діяльність, дозволяють їм відчувати власний успіх. Серед цих методів навчання чільне місце належить навчальним іграм. Дослідниця навчальної гри А. П. Панфілова підкреслює, що цілі ігрових технологій узгоджуються з практичними потребами майбутніх фахівців, забезпечують створення комфортної психологічної атмосфери, сприяють мимовільній активності студентів, дозволяють охопити широке коло проблем і глибоко їх осмислити [4, с. 234–235]. Звісно, це підвищує мотивацію до учіння, бажання оволодіти всіма тонкощами майбутньої професії, що спрямовує майбутнього фахівця на самовдосконалення. Прикладом навчальної гри, яку доцільно використати в курсі вивчення педагогіки, є рольова гра у формі методичного засідання на тему «Шляхи розумового виховання школярів» [7, с. 73–79]. Мета даної гри – знаходження та аналіз шляхів розв'язання завдань розумового виховання школярів різного віку та складання на цій основі пам'ятки для учнів з метою розвитку мислення та підвищення їхньої пізнавальної активності.

На занятті імітується педагогічне засідання з розв'язання проблем розумового виховання школярів, у якому беруть участь учителі-доповідачі, їхні опоненти та експерти-оцінювачі. Роботою засідання керує директор школи. Предметом обговорення на засіданні є листи, що прийшли до редакції шкільної газети від учителів-колег та учнів з проханням про допомогу. Студенти об'єднуються у 6 груп – чотири групи вчителів-доповідачів, кожна з яких отримує свій лист, група вчителів-опонентів і група експертів-оцінювачів. Дві останні групи отримують усі чотири листи й прогнозують можливі помилки вчителів-доповідачів й альтернативні розв'язання проблем. Після колективного обговорення ситуацій усіма учасниками засідання складається пам'ятка «Правила для розвитку мислення учнів й підвищення їхньої пізнавальної активності».

Нижче наведено приклад листа, що входить до сценарію рольової гри.

Втрата часу чи розвиток мислення?

«Доброго дня, колеги!

Я викладаю фізику у школі. Намагаюся будувати свої уроки так, щоб учні не лише пасивно сприймали навчальний матеріал, а й думали, аналізували. Проте починаю помічати, що це забезпечується надто високою ціною – витрачається багато часу, якого і так не вистачає для повноцінного вивчення фізики. Нещодавно у 7-му

класі я розпочав урок з наступної легенди: «У древньому імператорському Китаї жив-був великий воєначальник і поет Цао Цао. Наближені подарували йому слона на знак вдячності за його військові заслуги. Прийняв він цей подарунок і задумався: «Як визначити вагу такої великої тварини?» (У той час ще не було таких великих ваг, які є зараз). Зібрав мудреців і дав завдання, щоб вранці відповідь була готова. Мудреці, вирішивши, що така задача для них надто проста, не задумуючись, запропонували: розділити слона на дрібні куски і кожен кусок зважити окремо. Цао Цао, розчарований нерозумною відповіддю мудреців, прогнав їх. У цей час до кімнати зайшов дванадцятирічний хлопчик Чао Чун, слуга пана, несучи на таці фрукти. Він чув частину розмови і попросив дозволу відповісти за мудреців. Пан і мудреці зі здивуванням почули просту, але правильну відповідь». Потім я звернувся до класу з питанням: «Якою була відповідь хлопчика?». Ви б бачили, що почалося! Почалося майже неймовірно – кожен пропонував свій варіант, відстоюючи його. Мені було приємно дивитися на роботу думки учнів, вони ніби пропустили це завдання крізь себе. Пішло на ці суперечки хвилин двадцять – майже пів-уроку. Проте до правильної відповіді вони не додумались. Що це? Даремна витрата часу? На тому уроці я так і не встиг повністю пояснити новий матеріал. Невже я помиляюсь? Але ж мислення учнів треба теж розвивати.

Дякую за увагу,
Петро Миколайович».

Ігрове заняття організовується наступним чином. Після колективного обговорення ситуацій у групах кожна група вчителів-доповідачів по черзі презентує свою ситуацію та обґрунтовує шляхи розв'язання проблеми. Після виступу представників кожної групи слово надається опонентам, а потім – експертам. Наприкінці заняття відбувається фронтальна робота – складання пам'ятки та підбиття підсумків заняття.

Друга умова ефективної організації самостійної діяльності студентів – володіння інтелектуальними і загальнонавчальними вміннями – забезпечується наступними шляхами:

- організація виконання студентами завдань аналітичного характеру (виділення головного із тексту);
- організація виконання студентами завдань синтетичного й систематизуючого характеру (наприклад, переказати текст, у якому відсутній логічний зв'язок);
- організація виконання студентами завдань на вироблення вмінь порівнювати й узагальнювати (складання порівняльних та узагальнюючих таблиць);
- організація виконання студентами завдань на вироблення вмінь класифікувати (розподіл понять за категоріями);
- уведення в навчальний план дисципліни «Організація самостійної роботи студентів».

Для високого рівня розвитку мислення, вміння правильно та раціонально працювати з інформацією треба регулярно пропонувати студентам відповідні вправи. Прикладом вправи на вироблення вмінь класифікувати може бути наступне завдання, яке доцільно використовувати під час вивчення розділу педагогіки «Дидактика»: «Розподіліть наведені педагогічні поняття у два стовпчики: «Зміст освіти і навчання» та «Способи організації навчальної діяльності». Поняття: поточний контроль, творча діяльність учнів, факультативи, загальнонавчальні вміння, спостереження, проблемне

навчання, навчальний предмет, осмислення навчального матеріалу, урок, навчальний план, зв'язок навчання з життям, евристична бесіда, початкова освіта, індивідуальний підхід до учнів, забезпечення успіху в навчанні, самоконтроль, підручник, наукова організація праці учнів» [6, с. 229]. Дане завдання сприяє глибокому аналізу кожного з понять, розкриває перед студентом міжпонятійні зв'язки, дозволяє побачити головні ознаки, за якими здійснюється розподіл. Для формування у студентів відповідних інтелектуальних умінь необхідно здійснювати контроль у виконанні подібних завдань, залучати їх до обґрунтування свого вибору, що вчить їх логічному мисленню.

Управління самостійною навчальною діяльністю з боку викладача, що є третьою умовою продуктивної самостійної діяльності студентів, передбачає наступні кроки:

- організація самостійної роботи на всіх ланках навчального процесу;
- проведення детального інструктажу з роз'яснення мети та способів діяльності у виконанні самостійних завдань;
- створення плану самостійної роботи студентів із зазначенням усіх видів роботи, термінів її виконання, точок контролю;
- проведення індивідуальних і групових консультацій під час виконання самостійних завдань;
- інформаційно-методичне забезпечення студентів у достатньому обсязі;
- регулярний контроль самостійної роботи та аналіз її результатів.

Говорячи про контроль самостійної діяльності студентів та аналіз її результатів, доцільно звернутися до досвіду Г. П. Пивоварової, яка в ході експериментальної перевірки ефективності розробленої системи керування самостійною роботою студентів запропонувала використовувати графіки самоаналізу, самооцінки й самоконтролю студентами виконання самостійної роботи. Запропоновані графіки дозволяють викладачу не лише отримувати дані про кінцевий результат виконання самостійних завдань, а й бачити труднощі, з якими стикалися студенти в ході самостійної роботи, усвідомлювати причини виникнення цих труднощів. Графіки, розроблені Г. П. Пивоваровою, містять такі показники самостійної роботи: якість засвоєння навчального матеріалу, час, витрачений на виконання завдань, обсяг опрацьованого матеріалу, види діяльності, які використовував студент для виконання завдань (для аналізу характеру пізнавальної діяльності), рівень працездатності та ступінь утомлюваності. Ці графіки потребують урахування стану самостійної навчальної роботи за всіма вищезазначеними параметрами один раз на місяць з кожної дисципліни [5, с. 74–78]. Після аналізу літератури із зазначеної проблеми доцільно додати до переліку параметрів самостійної роботи наступні: інформаційно-методичне забезпечення самостійної роботи й пізнавальний інтерес, бажання виконувати запропоновані завдання. Регулярне отримання викладачем вищезазначеної інформації забезпечує міцний зворотній зв'язок в організації самостійної роботи студентів.

Отже, дослідження проблеми організації самостійної навчальної діяльності студентів дає змогу виокремити педагогічні умови, що сприяють ефективній організації самостійної діяльності у навчальному процесі вищої школи. Виокремлені умови були експериментально перевірені в освітньому процесі підготовки фахівців і показали високий ступінь активізації самостійної діяльності студентів та підвищення мотивації навчання у вивченні педагогіки. Подальшого опрацювання потребує проблема активізації самостійної діяльності у викладанні інших предметів педагогічного циклу – «Методики виховної роботи», «Основ педагогічної майстерності» тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вергасов В. М. Активизация познавательной деятельности студентов в высшей школе. Киев: Вища школа, 1985. 176 с.
2. Жарова Л. В. О сущности самостоятельной деятельности учащихся. *Активизация учебно-познавательной деятельности учащихся*: межвузовский сборник научных трудов. Ленинград, 1984. С. 64–71.
3. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов: учеб. пособие. Киев: УМК ВО, 1989. 252 с.
4. Панфилова А. П. Игровое моделирование в деятельности педагога: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / под общ. ред. В. А. Сластенина, И. Я. Колесниковой. Москва: Академия, 2006. 368 с.
5. Пивоварова Г. П. Управление самостоятельными занятиями студентов как условие активизации их познавательной деятельности. *Активность личности в обучении (психолого-педагогический аспект)*: сборник научных трудов. Москва: НИИВШ, 1986. С. 66–79.
6. Потапова Н. В. Педагогічні умови активізації самостійної діяльності майбутніх учителів початкових класів у процесі навчання: дис. канд. пед. наук: 13.00.09 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2013. 300 с.
7. Самошкіна Н. В. Навчальні ігри з педагогіки: навч. посіб. до практичних занять. Харків: ХГПА, 2011. 188 с.
8. Формирование учебной деятельности студентов / под ред. В. Я. Ляудис. Москва: Изд-во Московского университета, 1989. 240 с.

REFERENCES

1. Vergasov, V. M. (1985). Aktivizatsiya poznavatelnoy deyatelnosti studentov v vysshey shkole. Kiev: Vyshcha shkola [in Russian].
2. Zharova, L. V. (1984). O suschnosti samostoyatelnoy deyatelnosti uchaschihsya. *Aktivizatsiya uchebno-poznavatelnoy deyatelnosti uchaschihsya*: inter-university collection of Scientific Works. Leningrad, 64–71 [in Russian].
3. Kozakov, V. A. (1989). Samostoyatel'naya rabota studentov: training manual. Kiev: UMK VO [in Russian].
4. Panfilova, A. P. (2006). Igrovoe modelirovanie v deyatelnosti pedagoga: training manual for students of high educational establishments. V. A. Slastenin, I. Ya. Kolesnikova (Ed.). Moskva: Akademiya [in Russian].
5. Pivovarova, G. P. (1986). Upravlenie samostoyatelnyimi zanyatiyami studentov kak uslovie aktivizatsii ih poznavatelnoy deyatelnosti. *Aktivnost lichnosti v obuchenii (psihologo-pedagogicheskiy aspekt)*: collection of Scientific Works. Moskva, 66–79 [in Russian].
6. Potapova, N. V. (2013). Pedagogichni umovy aktyvizatsii samostiinoi diialnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv u protsesi navchannia. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Samoshkina, N. V. (2011). Navchalni ihry z pedahohiky: training manual for practical lessons. Kharkiv: KHPA [in Ukrainian].
8. Formirovanie uchebnoy deyatelnosti studentov. V. Ya. Lyaudis (Ed.) (1989). Moskva: Publishing house of Moscow University [in Russian].